

Aleksander Bjelčevič

Filozofska fakulteta, Ljubljana

DOI: 10.4312/SSJLK.60.41-51

Podoba meščanov pri Ivanu Tavčarju

Meščani so zato, ker so iztrgani iz narave in kmečkega dela, večinoma negativni: telesno šibki, videz in manire zafnane in nespodobne, v ljubezni so plitvi, zlagani, nestanovitni in prešuštni, so bahaški, pohlepni, neverni, narodno nezavedni. Ker je pripovedovalec teh zgodb skoraj vedno eden od udeležencev v zgodbi (bodisi pripoveduje o sebi ali poroča o drugih), pa vprašanje, ali je to tudi Tavčarjeva ocena, terja premislek.

Tavčar, meščanstvo, pripovedovalec, perspektiva, morala

Being disconnected from the natural environment and rural labor, townspeople are mostly presented negatively: as physically weak, with indecent and strutting looks and manners; shallow, inauthentic, unreliable, and adulterous in love; bragging, greedy, impious; and not committed to Slovenian identity. In nearly all cases the narrators of these stories are also participants in the stories (reporting either about themselves or others), and so the question of whether this was also a view that Tavčar himself held deserves consideration.

Tavčar, townspeople, narrator, perspective, morals

1 Kdo je Tavčar?

Kako poklicno in družbeno-politično najuspešnejši meščan dolgega 19. stoletja, rojen v revni kmečki družini, v svoji prozi prikazuje in ocenjuje življenjski slog meščanov in njihovo moralo? Ko se vprašamo to, se hkrati vprašamo, kdo to podobo naslika. Naslika jo avtor, naslikajo jo pripovedovalci v delih in pa literarne osebe same. Pri sodobnikih Jurčiču in Kersniku bi bilo vprašanje lažje, ker prevladuje vsevedni, ekstradiegetični pripovedovalec, katerega vrednotenje lahko včasih in do neke mere pripišemo pisatelju. Tavčarjev pripovedovalec pa je večinoma intradiegetični, torej ena od literarnih oseb, njegova vrednotenja pa avtorju težje pripišemo ali pa jih sploh ne smemo. Ampak o tem pozneje.

Nekaj osnovnih podatkov o Tavčarju:¹ šteje med najpomembnejše slovenske pisatelje, štiri njegova dela so v najožjem slovenskem kanonu (po treh so posneti filmi): 12 kratkih vaških/kmetskih zgodb oz. slik² *Med gorami: slike iz loškega pogorja* (1876–1888); četverne ljubezenske vaške povesti³ *V Zali* (1894), idilčna vaška povest *Cvetje v jeseni* (1917) o odvetniku, ki je naveličan meščanskega življenja ter gre srečo iskat na kmete, in zgodovinski

1 Njegova dela so na Wikiviru.

2 Slika je pisateljem pomenila kratko realistično zgodbo (Rotar 1964). Pri Tavčarju je po navadi narejena iz treh ključnih dogodkov.

3 Povest je sorodna romanu, njen angleški in nemški približek sta *the tale* in *Erzählung* (Hladnik 1991).

roman iz 17. stoletja *Visoška kronika* (1919). Večino njegovih del bi lahko tematsko in slogovno razdelili v tri skupine (Kmecl 1990). V mladostno dobo (ok. 1871–1880) spada roman *Mrtva srca* in okoli petnajst plemiških in meščanskih »novelet«,⁴ ki jih je Tavčar sam imel za izmišljen nerealističen sentimentalni kič po nemških vzorih (recimo: bogati Evgen se zaljubi v bogato Leonoro, ki se po poroki spremeni v brezčutno zapravljivo veseljačico in zemarja na smrt bolno hčerkico, ko pa mora med njegovo poslovno odsotnostjo paziti na otroka, gre na ples, otrok umre, Evgen jo napodi, sam pa za osem let odpotuje v Ameriko; ko se vrne, ga njen brat vojak Feliks izzove na dvoboj in ko Feliks sproži, Leonora z vzklikom »Naj umrem s teboj!« s telesom zaščiti Evgena; *Čez osem let*). Druga skupina so zgodovinske povesti, tretja pa omenjene vaške slike in povesti; samostoječa je antiutopija *4000* o klerikalnem totalitarizmu. Kraj dogajanja druge in tretje skupine je največkrat podeželsko loško sredogorje zahodno od Škofje Loke nad rekama Poljanska in Selška Sora, zato so glavne osebe nezgodovinskih del vaščani in pomeščanjenci. Časovno-stilsko je v mladostni dobi imitiral nemško sentimentalnost, po letu 1880 pa je z vaškimi zgodbami postajal realist, saj so »osebe oblikovane po resničnih modelih in usodah« (Boršnik 1947: 114).

Ena od vodilnih Tavčarjevih misli je, da je ljubezen smisel življenja, ker pa ni dosegljiva, je vsakomur v pogubo, saj je prava ljubezen le tista, ki je strastna in iracionalna. Zato je glavna človekova vrlina prav iskrena ljubezen, glavna hiba pa ljubezenska plitvost, nezvestoba, promiskuitetnost. A iskrene ljubezni so zmožni le kmečki študenti, kmetje in redki plemiči, večina meščanov in oficirjev pa ne.

2 Teoretska zastranitev: podobo določa tip pripovedovalca

Kdo ocenjuje oz. vrednoti? Meščane pač naslika pisatelj, vrednoti pa jih *implicitno* s tem, da jim pripiše dobra ali slaba dejanja,⁵ navade, videz in podobno, in pa da osebe na koncu kaznuje ali nagradi. Če zgodbo zapelje tako, da umre ali propade dobra oseba, je taka nesreča tragična; če pa propade slaba oseba, Tavčar osebo tako rekoč kaznuje, saj oseba prejme, kar za svoja dejanja zasluži. Dalje pa meščane vrednotijo še znotrajbesedilne inštanice, namreč pripovedovalec in liki: (a) Homodiegetični prvoosebni pripovedovalec, torej član skupnosti, o kateri govori, v dogajanje bistveno ne posega, temveč o njem le poroča, v *Slikah iz loškega pogorja* je to kmet; on se odloči, o katerih meščanovih dejanjih bo poročal, kmetovo vrednotenje pa je določeno z njegovim družbenim stanom; zato je ta pripovedovalec do neke mere nezanesljiv. (b) V mladostnih meščanskih novelah in pozneje v *Cvetju* študent in meščan pripoveduje lastno zgodbo (avtodiegetični pripovedovalec), zato je tudi on lahko nezanesljiv, sebe pa vrednoti redko in prizanesljivo; posebnost je *Cvetje*, ker se pripovedovalec nekje izenači s pisateljem Tavčarjem.⁶ (Nezanesljivost je pomemben

4 To so od 5 do 25 strani dolge novele.

5 Dobra ali slaba z njegovega vrednostnega stališča.

6 »Ko sem ta izraz [žival] vpeljal v slovensko povest, sem se moral s Stritarjem skoraj boriti, da mi ga ni črtal;

dejavnik vrednotenja, a za tako analizo tu ni prostora.) Kako osebe zgodb (a) in (b) vrednoti avtor, lahko sklepamo med drugim po njihovi usodi in po tem, ali nam pripovedovalca-ocenjevalca naslika simpatičnega. (c) Ker je v *Mrtvih srcih* pripovedovalec ekstradiegetični (prvoosebni), pa smemo njegovo vrednotenje že nekoliko enačiti z avtorjevim, saj je avtorjev drugi jaz.⁷

In s kakšnimi sredstvi pripovedovalec meščane ocenjuje? S selekcijo dejanj, o katerih bo poročal, neposredno pa recimo z vrednostnimi pridevniki: »Ko pa sem po mestnem tlaku stopal, so me srečevali obrazi *pusti, dolgočasni, starikavi in rumeni*, kakor iz *starega voska skuhani*« (*Čez osem let*), »Oče se je vedel *kruto* ž njo in *neljubeznivo* z menoj.« (*Mlada leta*)

Sklenimo: v realističnih *Slikah* Tavčar podaja realno kmetovo predstavo o meščanih; v mladostnih delih je podoba zaradi žanra (sentimentalna trivia) nerealna, literarno izumetničena; Tavčarjev lastni pogled na meščanstvo pa je bolj ali manj podan v mladostnih *Mrtvih srcih* (napisanih ok. 1878) in starostnem *Cvetju*. Podoba je torej odvisna od žanra (meščanske sentimentalne novelete vs. realistične vaške slike) in od socialnega sloja pripovedovalca (študent ali meščan vs. kmet).

Ker so bile v 19. stoletju slovenske pokrajine pretežno kmečke in ker je bila kmečkega porekla večina tedanjih slovenskih pisateljev (ne pa pisateljic Pavline Pajk in Luize Pesjak), ti niso upodabljali buržoazije (tovarnarjev, lastnikov rudnikov ipd.), ampak malomeščane (pravnike, uradnike, trgovce, zdravnike, geodete, učitelje ...), oficirje bom tu štel za meščane. Pa še tu je malomeščanski vsakdan osrednja snov le v romanih Pajkove in Kersnika, saj sta ga kot meščana dobro poznala, drugi pisatelji pa malomeščane postavijo v vaško okolje. Tudi pri Tavčarju sta meščan in kmečki študent glavna oseba le v mladostnih noveletah (npr. *Valovi življenja*, *Čez osem let*, *Gospod Ciril*), ki zaradi kračine in tridelne zgradbe pokažejo le prelomne življenjske dogodke, v daljših delih *Mrtva srca* in *Cvetje v jeseni* pa je meščanov vsakdan prikazan le epizodno.

2.1 In kakšni so?

Ti trije pripovedovalci različno vrednotijo meščane, skladajo pa se v tem, da je z meščanstvom nekaj narobe, kajti meščanstvo je negativno od prvega do zadnjega Tavčarjevega spisa: »Meščan je prikazan kot površen uživač, ki ga gmotna stran življenja ne teži, kmet pa v vsej bedi težkega delavnika.« (Boršnik 1947: 113) Kmetu v vaških zgodbah in pripovedovalcu *Mrtvih src* gre zelo na živce celoten meščanski sloj, meščani so degenerirani telesno in duševno, le v mladostnih novelah so lahko tudi dobri.

Temelj Tavčarjevega vrednotenja mestnega in vaškega življenja je rousseaujevsko prepričanje, da človek svoje naravno bistvo lahko uresniči le na kmetih v sožitju z naravo,

pokojni Erjavec [...] mi pa 'živali' v mojem 'Tržačanu' sploh nikdar odpustiti ni mogel.« Stritar in Erjavec sta pisatelja.

7 Vrednotijo se seveda tudi literarne osebe med seboj.

življenje v mestih pa je nenaravno in zato telesno ter duševno kvarno. Zato kmeta (v *Kočarjevem gospodu*, *Mojem sinu* in *Ivanu Slavljju*) skrbi, da se bo vaški študent pokvaril: »Pa nisi ti tisti Slavljjev, ki se je bil *popačil*?« ali da se bo kmet vrgel po meščanih:⁸ »Ernest pa je bil največji gospod. Jezdaril je konje in se vozil v kočijah, igral s kvartami in živel je sploh lahkomišno. [...] sladkal okrog mladih deklet« (*Mrtva srca*). Meščanstvo, ki se je imelo za moralnejše od plemstva, je začelo grešiti, ko ga je začelo posnemati: »Nekoliko streljajev od *aristokracije* je stal [...] aristokratični zarastaj bogatih ljubljanskih *meščanov*. [...] Videti je bilo, da so hoteli po vsem *posnemati* sosedno plemenitaško družbo.« (*Kočarjev*) Kmečko življenje je naravno zato, ker je sestavljeno iz prehranjevanja, razmnoževanja, trdega dela in ker je življenjski tok enostaven – rast, staranje, smrt. Ker je kot življenje vsake druge živali: v *Bolni ljubezni* v mestu nesrečen študent nostalgичno blagruje kmečko življenje svoje družine, ker je enostavno kot življenje ptic; domov piše: »Kako živite doma? Koliko ste žita posejali pomladi? Ali so pri nas zdravi? Brat se je menda oženil, in sestra je menda tudi stopila v zakon.« in nadaljuje: »na sosedovem dimniku čvrčita dve *lastovki* ter delata pridno novo *gnezdece*. *Bog naj blagoslovi* male živalce s *plodnostjo* in srečo!« Meščanski življenjski slog pa je nenaraven, in ker so meščani odtrgani od garanja na zemlji, so postali nemoralni.

Bistveno vprašanje: zakaj sklepamo, da Tavčar z naštetimi grehi biča meščanski stan, ne pa človeške značaje kot take, ki jim je meščanski status prisodil iz drugih fabulativnih razlogov? Zato, ker so grešni vsi ali večina oseb v isti povesti in ker so grešni v vseh povestih.

3 Meščan s kmetove perspektive v *Slikah*⁹

Slike se dogajajo na vasi, kmet je v stiku z meščanom le takrat, ko ta pride na vas ali če kmeta pot zanese v mesto; meščan mu je torej tujec in je že zato čuden.

3.1 Telo, oblačila, duševna plitvost, prehrana, imena

Telo, oblačila, duševna plitvost, prehrana in imena sicer niso nemoralni, so pa kmetu smešni, ker so izumetničeni, zato meščana imenuje kar »stvar«: na vas je iz mesta prišla »takšna gosposka stvar« (*Miha Kovarjev*), v ljubljanskem parku so »okrog godbe stali častniki, mladi uradniki, učitelji in druge neoženjene take stvari.« (*Kočarjev gospod*)

(a) **Telo, videz ter gibanje.** Ker meščani nič ne delajo, so v nasprotju s krepkimi kmeti **suhceni** in na vso moč smešni: »Tisti suhi drogovi, tisti dolgi češarki¹⁰ gosposki, ki ne teh-

8 Etnolog Jeraj (1933: 114) pravi: »Meščanski kmet je svoj kmečki etos *oholo* zavrgel in si umetno nadel mestni življenjski etos.« (Hvala Miranu Hladniku za Jeraja.)

9 Že Josip Jurčič mu je dobro desetletje prej naložil enake grehe: Plužnikov študent »*majhen, šibak človek v črni suknji z naočniki na nosu in tanko svetlo paličico v roki*.« [...] »Na dohtarsko študira, pa ves *babjak je*.« Deklici se je [...] *zdelo nesramno, da se tako vsiljuje* ter ji tako *ostro v oči pogleduje*, da jih mora povešati.« (*Sosedov sin*, 1868)

10 Češarek: storž, mišljen je smrekov storž, premera okoli 3 cm.

tajo več kot kak petelin« (*Kovarjev*), takšna »neizrečena pajčevina, katero je pretila vsaka sapica s kostmi in kožo pomesti od tal« (*Kobiljekar*). Skrb za **vitkost** ženske ne naredi lepe, nasprotno: »čez pas pa bi jo bil obsegel s svojim palcem in žugavcem in tisti drobni obrazek bi ji bil jaz prav lahko pokril s svojo dlanjo« (*Holekova Nežika*); še huje, čez pas se celo prevezujejo (*Kočarjev*). Kmetu je smešna tudi mestna **hoja** »Vzel jo je v mesto, [...] jo navadil *gosposki hoditi*« (*Holekova*). Pa da nosijo **lasulje**: »Snemala jih je z glave, kakor mi snemamo svoje klobuke, in po noči je spala brez njih. Spletena pa je bila tista butara Bog ve iz kakovih konjskih repov« (*Kovarjev*). Smešno mu je, da so moški **bradati**: »mu je segala čez prsi do obširnega trebuha« (*Moj sin*), »je vprašal črnobradati« (*Kočarjev*) ali pa hočejo na vsak način biti kosmati: »tisto malo brkic, ki jih je imel« (*Holekova*), kajti »Sedaj bi pa jaz hotel v naši vasi poznati dekleta, katero bi vzelo moža, ki bi prinesel v zakon grdo, zmedeno brado okrog ust« (*Kobiljekar*). Pa ne le neobriti, celo **dolgolasi** so (*Holekova*). Od kmeta se ločijo tudi po **belih zobeh**: »je kazala bele svoje zobe« (*Kovarjev*).

(b) **Oblačila in prehrana**. Posmeh izraža z ironičnimi zaimki *tisto, takšen, nekajšen*: »Vsa v *nekakih* špicah in tenčicah« (*Holekova*), poročna obleka »se je vlekla za njo, tako da bi bil v *tisto*, kar se je vleklo, oblekel deset kmečkih deklet.« (*Kovarjev*) Občutljiva ženska bitja se branijo sonca z nekimi sončniki in celo klobuke nosijo (*Kočarjev*). Nasprotno se kmečke ženske lepo oblečejo le k maši in edino lepotičje je ruta, če je iz bogate družine, svilena: Reza ima »zeleno krilo in [...] svileno ruto« (*V Zali*). Podobno se posmehuje moškim: »*takšen* tenak, *gosposki* človek«, nosi »črno, na rep vrezano suktnjo« (*Kovarjev*), pozimi pa »strašanske kožuhovine« (*Kobiljekar*). Hecno je, da nosijo dolge hlače, ta greh je kmečki pripovedovalec postavil ob bok kartanju in pijanstvu: »Omisli si je dolge hlače, kvartal in popival« (*Kobiljekar*).

(c) **Plitvi pogovori**. »[P]o drevoredu [...] so hodile ljubljanske gospice, streljale z očmi po topničarskih uniformah ter govorile o plesih, o oblekah, o klavirjih in o sončnikih štiri oglatih« (*Kočarjev*).

(č) Pa ta meščanska **imena**. »Gospod Erazem, Bog ga ve, kje je vzel to ime« (*Holekova*), celo meščan v *Cvetju* odkimava ob imenu Elvira. V mladostnih noveletah so taka imena za meščane specifična: Leonora, Avrelija, Amalija, Luiza, Angelika, Eugen.

(d) Taka pa je ljubljanska **gostinska ponudba**. »Tivoli – *beseda sladkega* pomena! *Kraj umazanega* sladkorja, rumene kave in starega kruha. [...] odšla po poti navzgor proti Švicariji, da bi si ondi pokvarila želodce s slabim in kalnim pivom« (*Kočarjev*), višek pa je, da jedó polže: »Pravili so, da si daje kuhati polže – in da jih jé potem! [...] Dosti je grdobij na svetu! Ali kuhani polž v žlici je pa vendar grdobija vseh grdobij!« (*Kočarjev*)

3.2 Meščanova nemorala

Pri morali pa ne gre za zunanost in običaje, ki niso po kmetovem okusu, ampak za dejanja, ki jih kot slaba, zla, drugim in sebi škodljiva prikazuje pisatelj Tavčar. Ko pride meščan na vas (*Holekova, Kovarjev*), kmetu povzroča zlo, ko z lažmi zapelje vaško dekle ali fanta, ji/mu obljublja večno ljubezen in jo/ga čez kak mesec zavrže (*Holekova, Kovarjev, Kočarjev*). Pa ko se kmet prične družiti z meščani, začne kvartopiriti, zapravi premoženje, družina berači, sam se zapije in umre (*Kobiljekar*); da je kmet sina spravil do meščanskega kruha, je prodal posest in skoraj beračil, sin mu noče pomagati in ko ga je pred smrtjo prosil, naj ga obišče, je ta zavrnil, češ, saj boste itak umrli (*Moj sin*). Ni pa nujno, da meščan kmetu škoduje namerno, ampak posledično: ker oženi edino hčer, se kmetija brez naslednika proda (*Holekova, Moj sin*), kar je s kmetškega gledišča katastrofa (»Lejte, vse te lepe reči Holekove so se prodale in prišle v tuje roke.«, *Holekova*); ali pa je za kmetičino smrti odgovoren: ko zavrnjenemu dekletu celo predstavi svojo nevesto, dekle stori samomor (*Kočarjev*), zavrženi *Miha Kovarjev* se zapije, izgubi službo, berači in zmrzne. – Kadar pa kmečki pripovedovalec pride v mesto (*Kočarjev*), ostane v vlogi opazovalca, ki se meščanski nemorali lahko le čudi.

(a) V ljubezni se **pretvarjajo**, so **plitvi**, **nestalni** in **brežčutni**. Erazem osvaja kmetico Holekovo Nežiko »s tistim mehkim glasom«, ima »tiste priliznjene oči, s katerimi je gledal v njo«, »In govoril je nekaj o rožah« in tako naprej. V neiskrenosti gre tako daleč, da začne hoditi v cerkev in med mašo gleda vanjo, »da se je delalo pohujšanje«; ko se je naveliča, jo pusti. Zapeljivec pač laže: »je pravil, da jo bo vzel v mesto, da ji bo dajal gosposko obleko ter napravil iz nje, ne vem že kaj.« (*Kočarjev*) Meščanka, ki pride na kmete na počitnice, osvaja najlepšega fanta s pretvarjanjem, da ji je kmečko življenje všeč: »tista ženska pričela rada oblačiti v kmečko obleko [...] Ali še celo gosposko jed je pustila, prišla k družini ter z leseno žlico jedla iz sklede.« (*Kovarjev*); tudi ona je imela kmeta le za poletno romanco. Brežčutnost eskalira, ko meščan bere ljubezenska pisma zavrnjenega kmečkega dekleta svojim gostilniškim prijateljem v zabavo: »'Vidite, nekdam sem pogladil lice mlademu dekletu in sedaj mi visi na vratu ter hoče po vsej sili, da naj jo vzamem! ha! ha!' Tudi družba se je smejala. 'Sedaj mi še v mestu ne privoščiči miru! Pisari mi!' 'Piše ti!' vpil je Janez Zimovič. 'Na dan s pismom!' 'Pokaži! Pokaži!' kričal je tudi Franjo Smola. Oni privlekel je iz žepa zamazano pismo ter je oddal kričečemu Smoli. Le-tá pa je pričel ironično-patetično čitati: 'Prelju-beznivi moj! Z žalostnim srcem vzamem pero v svojo roko [...]'.« (*Kočarjev*)

(b) Nespodobno **dvorjenje**, **koketnost**, **promiskuitetnost** in **zakonska nezvestost**. Ko vetrnjak prvič zagleda lepo kmetico, »je bil naravnost pri dekletu, ki ni vedelo kam s svojo krvjo. Tako jo je bilo sram.«, se začel »dotikati njenih ust« in podobno (*Holekova*). Fantje v ljubljanskem parku so »s *predrznostjo gledali v obraze mimoidočemu ženstvu*«; in tudi »mlada dekletca, ki so tičala še skoro v *otroških* oblekah. Ali z *očmi* je ta drobiž že *koketno*

bliskal!« (*Kočarjev*); kmetica je drugačna: »Pogledal sem jo, ali *takoj je odmaknila oči* ter jih dvignila proti stropu.« (*Cvetje v jeseni*), »v deviški *sramežljivosti* stoji pred njim« (*Mrtva srca*). Promiskuitetnost in prešuštvo: tista, ki je osvajala najlepšega vaščana, je imela v mestu zaročenca (*Kovarjev*), »srce njegovo je bilo kakor travnik, na katerem se je ljubezni cvetje na leto vsaj štirikrat kosilo« (*Kočarjev*); »Tik naju pri sosedni mizi je sedela že bolj jesenska gospa in kup *različnolasih* otrok okrog nje. Pri nji pa je sedel stari soprog.« (*Kočarjev*)

(c) **Poročajo se iz koristi.** »Sedeli smo, pili kavo in pivo ter sodili o ženskah: koliko bode imela le-ta dote«, »Pri nji pa je sedel stari soprog, sladko se smejal ter venomer govoril in silil v njo. Ali ona se je sedaj obrnila v stran, odprla rdeča usta ter iz dna svoje duše prav odkritosrčno zdihtnila, kakor bi hotela reči, da pač ni dolgočasnejše družbe od starega svojega zakonskega moža.« (*Kočarjev*)

(č) **Pohlep.** Z industrializacijo podeželja si meščanstvo prilašča zemljo, ki jo kmet potrebuje za preživetje: »Tam doli v dolini so bili izteknili rudo in začeli v *zemljo riti in hiše zidati in visoke dimnike staviti*, iz katerih se je po dne in po noči valil dim. [...] Nam pa so *sekali gozde* na okrog, da je človeku srce pokalo, ko so pele sekire in hribjé pokazovali tu in tam gole rebri,¹¹ tako da je sčasoma bilo vse rjavo, kjer je bilo poprej vse zeleno. Hudo nam je to dejalo, povem vam.« (*Holekova*)

(d) **Niso verni.** Bogat in ošaben kmet Kobiljekar hoče postati gospod in si je v mestu »napravil stanovališče, dobro jedel in pil ter se *po gosposki navadi* ogibal cerkve in svetih maš.«; ker je *Gospod Ciril* rad dajal revnim, »smo mu tudi odpuščali, da ni nikdar prihajal v cerkev.«

(e) **Narodno nezavedni, ponemčeni.** V obdobju narodnega prebujenja so slovenski pisatelji ponemčene slovenske meščane prikazovali negativno. V vaških zgodbah jih lahko seveda komentira le v mestu živeči vaški študent: »Govorile so nemško, nekatere še celo angleško! Samo slovenska beseda se ni čula nikjer, ker pred dvajsetimi leti je bila pri nas angleščina mnogo potrebnejša od slovenščine!« (*Kočarjev*)

(f) **Znanje nevernega meščana je povezano s temnimi silami.** »[T]akovi ljudje vedo marsikaj in imajo marsikatero moč.« (*Holekova*) Tudi vaškega zdravilca vedno kličejo na pomoč in se ga hkrati bojijo, kajti »ti Karlovčanje več vedo, negoli je *krščenemu* človeku in *njega duši* hasnovito.¹²« (*V Karlovcu*)

(g) V Ljubljani se celo **živali** spridijo. V parku Tivoli, kjer so sprehajalci zganjali hrup (»Kar so si imeli povedati, so si kričali na ušesa, da se je čulo tisoč korakov daleč. To je bilo ljubljansko plemenitaštvo!«), je kmečki študent opazil, da jih živali tako rekoč posnemajo:

11 Gole rebri: gola pobočja.

12 Hasnovito: koristno.

»Po Latermanovem drevoredu se je sprehajala množica ljubljanske gospode. Po kostanjih so se oglašali vrabiči ter *grdo* čivkali. [...] Okrog godbe so stali častniki, mladi uradniki, učitelji [...] Vmes pa so se pojali psi, se *klali ter grdo tulili*.« (*Kočarjev*)

Kmet kolikor toliko ceni le enega izobraženca, duhovnika, ker je cerkev varuh njegove morale (Jeraj 1933: 106): v morda najbolj bizarni Tavčarjevi mladostni *Povesti v kleti* (1872) je duševno nestabilnemu Jožku tako pomembno, da bo njihova hiša imela »gospoda«, da je bratovo izbranko, zaradi katere bi ta teologijo pustil, ubil.

4 Perspektiva vaškega študenta in meščana v mladostnih noveletah in v *Cvetju v jeseni*

V petih mladostnih noveletah (*Bolna ljubezen*, *Na valovih življenja*, *In vendar!*, *Gospod Ciril*, *Čez osem let*) pripovedovalec ocenjuje okoli 16 meščanov, v okvirni zgodbi *Cvetja v jeseni* pa ženski kolektiv. Vse se dogaja v mestu. Pripovedovalec je avtodiegetični, zato je Tavčarjev pogled toliko bolj prikrit, v *Bolni ljubezni* je to vaški študent, drugod pa meščan.

Edino v mladostnih noveletah imajo meščani tudi vrline, saj je Tavčar, ko se je vzpenjal v meščanstvo, še imel nekaj optimizma. Med šestnajstimi je slabih sedem, dobrih pa devet. Leonora, ki je pustila umreti lastnega otroka, se *Čez osem let* obrne v dobro: ko se vrže pred bratovo kroglo, Evgen spozna, da ga je vedno ljubila – in ker ljubi, jo je Tavčar pustil pri življenju, in ker iskreno ljubi tudi on, spet zaživita skupaj. Iskreno ljubi celo milijonarka in se hoče s študentom preseliti na kmete (*Bolna ljubezen*); operna pevka iskreno ljubi nestanovitneža (*Valovi življenja*). Za Tavčarja skoraj neverjetno so v noveleti *In vendar!* dobre kar vse tri glavne meščanske osebe, ki takisto ljubijo iskreno. Še več, le v Tavčarjevi mladosti je Nemka in ponemčenka dober človek (*Na valovih življenja*, *In vendar!*), ker ljubi. Skladno s Tavčarjevo filozofijo o ljubezni kot smislu življenja je torej njihova glavna vrлина **iskrena ljubezen**.

Kaj pa grehi? Nemško operno pevko brezčutno **vara** slovenski (!) operni pevec (*Na valovih življenja*); v *Bolni ljubezni* oficir bogato zaročenko osvaja z naročeno ljubezensko pesmijo: »jaz bi potreboval nekaj tacega, kar Vi meščanske krvi imenujete verze«. »**Denarja lakotna**« sta Evgenov oče in zdravnik, pa tudi oče *Gospoda Cirila*, odvetnik, ki je »[p]o preteku vsacega leta je svojim klijentom pošiljal težke račune v hišo in plačevali so, da se je vse trlo. [...] ni pa ni hotel imeti tistega nepotrebnege cvetja in ne tistih gredic [...], ki pa ne prinašajo nikacega dobička.« **Napuh**: celo lakaj »je pri svoji lini pogledal v vežo, mogočno, ponosno« (*Čez osem let*); meščan mora imeti v gledališču tudi *lastno ložo*, »če je tudi prazna vsak večer!«; in seveda **lišp**: »V Leonorini sobi je ležalo oblačil in drugih toaletnih priprav [...]. Duh pomad in drugih tacih sleparij pa je bil razširjen po nji.« Enega oficirja kazi **lenoba**, Leonorinega brata pa dvobojevanje za družinsko čast, torej **umor**: »Upam pa, Evgen, da se smrti ne bojiš! Neprijetno bi mi bilo, ker kakor psa bi te moral potem pobiti na ulicah.«; vsi pa imajo »**brkice** pod nosom«. **Površna izobraženost**: Evgenovi sogovornici »se prištevata k tistim nevarnim 'učeni-m' ženskam, katere časih strašijo po plesiščih v grozo mladim plesavcem«; v gledališču pa

se je »nekov slab Lear s kričanjem trudil, da bi spravil na nič velikansko Šekspirjevo poezijo. [...] In ker so bile ravno tedaj klasične igre prišle v modo, je bilo gledališče polno. Po ložah je sedelo obilo *krasnega ženstva* in vse to je bilo zamaknjeno tja na oder, kakor da bi Bog ve kako bilo vneto za nebeškega Šekspirja.« (Čez osem let)

Pripovedovalec sam je dober človek takrat, kadar je domoljub in žrtev neuresničljive ljubezni (*Bolna ljubezen*). Sicer pa sebe ocenjujeta le dva pripovedovalca, prizanesljivo: tisti v *Mladih letih* očeta sovraži, ker je bil do žene krut, ne vidi pa bruna v svojem očesu, da matere, ki je vmes umrla, petnajst let ni obiskal; ko v *Valovih življenja* operni pevec od zaročenke na ljubičino željo (**prešuštnika** torej) hladnokrvno zahteva pismeno izjavo, da je zaročenko odgnal, ne čuti nobenega kesanja, še več, kriva je ljubica (»Človek je slabotna stvar, in ženska si ga obviije kakor šibko bilko okrog svojih prstov!«), kesanje se zbudi na stara leta, pa še takrat za prešuštvo krivi »zakone usode«.

Leta 1917 je Tavčar v *Cvetju* do meščanstva manj kritičen, ker želi, da se meščan in kmet zbližata, če naj od vojne uničen narod preživi; za pripovedovalca, denarnega odvetnika, je največja hiba ljubljanskih meščank, da se **ne poročajo iz ljubezni**: »[M]oderni čas je tak, da je zakonska ljubezen prav važno blago, ki se za visoko ceno *prodaja*, za visoko ceno *kupuje*«. In **noblesa**: ponujajo mu vzorno nevesto, da bo »lahko živel v nadi, da se mu s tako nevesto razcvete bujna zakonska sreča«, ki »se uči nebroj modernih jezikov in tudi po klavirju je trkala«; ko se mati paru diskretno umakne, Elvira snubaču zaigra, njemu pa se je »v hipu odprl pogled na Galilejsko jezero in videl sem sv. Petra, ko je s tovariši privlekel prazne mreže k svojemu Gospodu. [...] Pokril sem glavo in bliskoma sem stal z znojem oblit na ulici«.

5 Ekstradiegetični pripovedovalec v romanu *Mrtva srca*

V romanu, spisanem na koncu mladostne dobe, kjer smemo takega pripovedovalca šteti za Tavčarjev drugi jaz, je pisatelj že strupeno kritičen do celotnega meščanstva.

(a) Ljubezenska **nestanovitnost** in **brezčutnost**. Pogospodeni ženskar Ernest je ženi lastnega polbrata napravil otroka, jo zavrgel in oženil drugo, da je zapeljana svakinja storila samomor; zato njegov meščanski nečak Bogomir, zdaj sirota, strica sovraži, a je sam enako nespodoben in nestanoviten: kadarkoli na samem sreča lepo žensko, »tako lepo priliko porabi ter sladák poljub pritisne dekletu na usta«, in sam enako lahkomišelnost zapele stričevo hčer in jo enako brezčutno zavrže zaradi neke plemkinje.

(b) **Koketiranje**. »[T]udi zakonske ženice, v *špicah* in *žametu* [...] razkazovale svoje *drage obleke*, svoja *naga tolsta pleča* in dolgi rep kipečih svojih *častivcev*«, »Pogleda ji v obraz ter opazi, da si *barva obrvi*«.

(c) Seveda **nemškutarstvo**. Slovenske dežele so bile del Avstrije, med buržoazijo je bilo precej Nemcev, zato so se slovenski malomeščani hoteli poimeniti s čaščenjem nemštva (Kmecl 1981), slovenščina pa je, pravi notar, »za dijake. Sedaj smo Nemci in v srcu smo bili

vedno Nemci, kar je pametno«, »smo mi Slovenci ničle [...], slabotne ničle!«; če pa mu je koristilo, je »postal čez noč narodnjak!« Pripovedovalca boli, da »se mesto odlikuje z nemško inteligenco, z umazanimi ulicami, slabim pomôstom¹³ in z veliko množico nemških napisov. [...] Hčere bogatašev se pošiljajo v Lindau ali druge nemške inštitute, iz katerih se čez nekaj let povračajo, cvetoče v *nenaravni koketnosti*. Ako hodiš po mestnih drevoredih, niti enega trenutka nisi varen, da ti ne zadoni na uho francoščina s strašnim akcentom ali pa govor v visoki nemščini, ki pa se tudi odlikuje s posebnim lukovškim akcentom [tj. mestnim].«

(č) **Šminkerstvo suhcene** klientele na plesu. »Pred seboj opazi *malo* osebo v fraku in lakiranem obuvalu, ki se je svetilo kakor srebro. [...] Temu možu so se cedili lasje od dišav in na prsi si je bil nekje nateknil rdečo rožo. Pri vsakem koraku so se na nogah prikazovale krvavordeče nogavice. Bil je to elegantno-modern človek!«, drug možak »z obrazom, kakor ga imajo naši *rovvarji*, in s *tankimi nožicami*, ki pa že prav čisto nič méč niso kazale, je *persifliral* Schillerjevo dramo, da je bilo groza! [...] *Črne muhe v frakih* pa so zaljubljeno zrlle svojim plesavkam v obraz, zvijale *tankà telesca* ter živo agirale z rokami, kakor bi *bogve kaj duhovitega* govorile.«

(d) **Lažna izobraženost**. Na plesu gospodična impresionira plesalce z angleško poezijo: »'Ste li čitali njegovega *Starega mornarja*? [...] In sedaj prične pripovedovati, kako je star mornar od treh svatov jednega ustavil [...]«; plesalec kmalu ugotovi, da »se je pred plesom iz kake knjige o angleški literaturi na pamet naučila poglavje o Coleridgeju«, kajti tudi naslednjega plesalca, neizobraženega trgovca, je morila enako: »'Gospod, ali poznate *Starega mornarja*?' Vprašani razkorači obraz: 'V Trstu¹⁴ sem jih poznal nekoliko!' « Gospodiči pri biljaržu so »Bitja, ki so jih skrbne matere *razvadile*, ki se niso ničesar naučila v kratkem življenju, ki pa so sedaj, ko so imela pravico s *frakom se plaziti po parketu*, govorila o vsaki stvari, in sicer govorila, kakor *bi bogve kaj vedela*.«

(e) Tudi tu so **oficirji** brezdelni, kvartopirski, primitivni pijanci, iz zlobe izzovejo na dvojboj in ubijejo edinega pozitivca, ki ga krasi, pričakovano, domoljubje, socialni čut in iskrena ter nedolžna (nesrečna) ljubezen.

6 Sklep

Kaj podoba meščanstva pomeni, bo bolj jasno, ko jo bom primerjal s podobo kmeta in plemiča. Do slednjega je Tavčar iz socialnozgodovinskih razlogov enako nemilosten, s kmetom pa je drugače: menjavanja partnerjev in prešuštva ne pozna, ima pa drugačne grehe: pravdanje, pijančevanje, nasilje, lenoba – to, kar lahko kmetijo uniči. In če bo kdo primerjal s predhodnim Jurčičem in sočasnim Kersnikom, ki sta precej manj ostra sodnika,

13 Pomost: cestni tlak.

14 Trst je bil glavno avstrijsko pristanišče.

saj sta z meščanstvom manj občevala, Tavčar pa se je zaradi nešteti družbenih funkcij stalno srečeval z vsemi meščanskimi poklici. – Kritičen pogled na meščanstvo pa spet ni slovenska posebnost. V sto let starejši Rousseaujevi *Juliji* in Goethejevem *Wertherju* gre obema junakoma buržoazija na živce, posebej Saint-Preuxu: »moški in ženske se družijo [...], da bi si o svoji vrsti mislili najslabše«, pogovori »izumetničeni po ostroumnih pravilih metafizike«, »svoja čustva potrošijo za duhovičenje [...], to nadomestijo s spodobnostjo [...] in oliko«, »prešuštvo ne zbuja zgražanja«, »naravni red čustev je postavljen na glavo«, gledališče je »kraj, kjer izvajajo lepe pogovore.« In kaj je vzrok? Ker v mestih »ljudje nehajo biti to, kar so, in jim družba podeli tako rekoč novo bit, drugačno od njihove prave.« (17. in 21. pismo)

Literatura in viri

- BORŠNIK, Marja, 1947: Spremna beseda k: Ivan Tavčar, *Med gorami*. Ljubljana: DZS.
- BORŠNIK, Marja, 2013: Ivan Tavčar (1851–1923). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU. Splet.
- HLADNIK, Miran, 1991: *Povest* (Literarni leksikon 36). Ljubljana: Državna založba Slovenije. Splet.
- JERAJ, Josip, 1933: *Naša vas*. Ljubljana: Slovenska šolska matica.
- KMECL, Matjaž, 1981: *Rojstvo slovenskega romana*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- KMECL, Matjaž, 1990: Tavčarjeve novelete in slike. Spremna beseda k: Ivan Tavčar, *Življenje mojega življenja*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- ROTAR, Janez, 1964: »Slika« kao oblik realističke novele u slovenskoj književnosti. *Radovi* 5/3. Zadar: Filozofski fakultet. 177–201.
- ROUSSEAU, Jean Jacques, 2008: *Julija ali nova Heloiza*. Prevedla Radojka Vrančič. Ljubljana: DZS.